

Ana Petrović Dakić

ORCID 0000-0002-3122-4838

Učiteljski fakultet Univerziteta u Beogradu

Je li kategorija apstraktnih reči i pojmova u kognitivnim naukama didaktički opravdana?

1. Koristeći reči ljudi jedni s drugima komuniciraju o onome što se javlja u njihovom okruženju, ali i o manje opipljivim stvarima, poput osećanja, osobina, odnosa, društvenih pojava. Razlika između prvih i drugih tema svoj odraz ima u, tradicionalno shvaćenom, odnosu između konkretnih i apstraktnih pojmova.

Taj odnos se u srpskim osnovnim školama pominje već u 5. razredu, kada se na časovima gramatike obrađuje značenjska podela imenica. One se tad dele na zajedničke, vlastite, zbirne, gradivne i misaone/apstraktne¹. I pored njihovog, kao što ćemo videti, nestabilnog statusa, postojanje apstraktnih imenica kao zasebne grupe uzima se kao datost, što vodi u metodičke i didaktičke probleme. Osnovnoškolski udžbenici su, naravno, zasnovani na stručnim gramatikama, pa ćemo te probleme posmatrati u izvorn(ij)im delima, tj. u gramatikama.

Uzimajući u obzir važnost distinkcije konkretno: apstraktno za najnovija psiholingvistička istraživanja, te imajući u vidu i to da nauke, posebno društvene, ne stoje same za sebe, već da svojim rezultatima utiču jedne na druge, pomenuti odnos razmatraćemo i u okviru dveju nauka koje s lingvistikom čine jezgro kognitivistike – u filozofiji i psihologiji.

2. Do relativno skora apstraktnost je tek usput bila u žiži interesovanja istraživača². Zbog toga se čak i u skorašnjim radovima mogu naći tvrdnje da je

---

¹ Glagolske imenice se u osnovnoškolskim udžbenicima, kao i u stručnim gramatikama, nekad izdvajaju u zasebnu grupu, nekad se pominju u okviru apstraktnih imenica, a nekad se ne pominju uopšte.

² A.M. Borghi, F. Binkofski, C. Castelfranchi, F. Cimatti, C. Scorolli, L. Tummolini, *The Challenge of Abstract Concepts*, "Psychological Bulletin" 2017, Vol. 143, 3, s. 263; D.L. Medin, E.B. Lynch, K.O. Solomon, *Are There Kinds of Concepts?*, "Annual Review of Psychology" 2000, No. 51, s. 128; D. Pecher, *Curb Your Embodiment*, in: *Abstract Concepts: Structure, Processing and Modeling*, eds. M. Bolognesi, G. Steen, "Topics in Cognitive Science" 2017, s. 2; videti i poseban broj "Philosophical Transactions of the Royal Society B Biological Sciences" 2018, Vol. 373, Issue 1752 – *Varieties of abstract concepts: development, use and representation in the brain*.

shvatanje apstraktnih pojmova „šokantno skromno“³, te da ne znamo dovoljno o razvoju apstraktnih reči, izuzev da se one usvajaju kasnije. Budući da su apstraktni pojmovi ne samo opšteprisutni u ljudskom umu već da su možda i bitniji od konkretnih, oni imaju važno mesto u novim istraživanjima u kognitivistici⁴.

U svom savremenom smislu, ni opozicija konkretno: apstraktno nije stara⁵, iako korene ima i kod Platona. U 17. veku iz tradicionalne gramatike dolazi u filozofiju, odakle se preko dvesta godina nakon toga, na prelazu 19. i 20. veka, širi na druge kognitivne nauke, vraćajući se potom na polazište.

Tokom 20. veka u psihologiji i psiholingvistici su ispitivani konkretni pojmovi. Njih je bilo lako omeđiti, razložiti, analizirati i zatim uklopiti u hijerarhizovan sistem. Ispitivanja apstraktnih pojmova, kada ih je i bilo, bila su usmerena na poređenje sa konkretnim. Metode iz radova o konkretnom prenose se i na istraživanja apstraktnog, ne uvek uspešno. Situacija se u 21. veku menja i polje posvećeno apstraktnim pojmovima postaje vrlo aktivno, premda i dalje nastoji da se oslobodi zaostataka iz prethodnog perioda.

3. Kao što brojni naučnici pominju, ne može se uvek lako utvrditi šta je konkretno, a šta apstraktno⁶. Dok neki zastupaju stav da jedne definicije ni ne mora biti, drugi njeno iznalaženje vide kao izuzetno važan zadatak za buduće naučnike, posebno ako su u pitanju eksperimenti⁷. Jedni distinkciju između konkretnog i apstraktnog smatraju fundamentalnom – Pol Hofman⁸ je vidi kao takvu u lingvistici i kognitivistici, a za Gideona Rozena⁹ ona je osnovna pretpostavka u metafizici i epistemologiji – a drugi takve stavove izazivaju, pa i odbacuju¹⁰. Mark Brizbart, Ejmi Bet Voriner i Viktor Kuperman¹¹ smatraju da ovaj odnos možda nije jedna od

---

³ L.W. Barsalou, *On Staying Grounded and Avoiding Quixotic Dead Ends*, “Psychonomic Bulletin & Review” 2016, Vol. 23, Issue 4, s. 1136.

⁴ Ibid., s. 1136; A.M. Borghi et al., *The Challenge...*, p. 264; D. Pecher, *Curb Your Embodiment*, s. 2.

⁵ G. Rosen, *Abstract Objects*, [in:] *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, first published 2001, plato.stanford.edu/entries/abstract-objects/ (access 11.04.2018).

⁶ V. Lompar, *Vrste reči i gramatička praksa (od Vuka do danas)*, Beograd 2016, s. 38; P. Hoffman, *The meaning of ‘life’ and other abstract words: Insights from neuropsychology*, “Journal of Neuropsychology” 2016, No. 10, s. 318; J.R. Hurford, *Grammar: A Student’s Guide*, Cambridge 1994, s. 4; G. Rosen, *Abstract Objects*; D. Theijssen, H. van Halteren, L. Boves, N. Oostdijk, *On the difficulty of making concreteness concrete*, “Computational Linguistics in the Netherlands Journal” 2011, No. 1, s. 61–77.

⁷ L.W. Barsalou, L. Dutriaux, C. Scheepers, *Moving Beyond the Distinction Between Concrete and Abstract Concepts*, “Philosophical Transactions of The Royal Society B Biological Sciences” 2018, Vol. 373, Issue 1752, 2017.0144, s. 1–11; M. Brysbaert, A.B. Warriner, V. Kuperman, *Concreteness ratings for 40 thousand generally known English word lemmas*, “Behavior Research Methods” 2014, Vol. 46, Issue 3, s. 904–911; A.M. Borghi et al., *The Challenge...*, s. 266; G. Rosen, *Abstract Objects* zastupa oba mišljenja.

⁸ P. Hoffman, *The meaning of ‘life’...*, s. 318.

⁹ G. Rosen, *Abstract Objects*.

¹⁰ L.W. Barsalou, L. Dutriaux, C. Scheepers, *Moving Beyond...*

¹¹ M. Brysbaert, A.B. Warriner, V. Kuperman, *Concreteness ratings...*

kategorija osnovnog nivoa, već njima nadređena, ili da su to čak ad hoc kategorije, što bi umanjilo vrednost informacija o njima.

3.1. Ipak, treba utvrditi i šta je uopšte „apstraktnost“. Kako postoje različiti pogledi na to, daćemo njihov pregled po disciplinama. Razgraničenje je uslovno, budući da nauke ne postoje u vakuumu, nego u kontekstu drugih nauka. Uz definicije navešćemo i primere koji ih izazivaju. Na neke od problema s određivanjem apstraktnog ukazaćemo putem reči i pojmova koji su u gramatikama ili istraživanjima navedeni kao tipično apstraktni.

3.2. Na početku treba napomenuti to da se sama reč „apstraktno“ obično koristi u dva značenja kada govorimo o svim ovim razgraničenjima. U jednom smislu tiče se izdvajanja glavnih odlika, uz odbacivanje manje bitnih: *Vučko – pas – životinja – biće*. U drugom smislu misli se na pojmove nedostupne čulima. Tako je *čaša* konkretna, a *istina* apstraktna.

I samo mešanje ovih značenja dovodi do problema u nekim studijama, pa odnos koji autori predstavljaju kao ujednačen često takav nije – na primer, iako piše da konkretnih i apstraktnih draži ima 50%: 50%, odnos je u stvari 75%: 25% – što dalje utiče na statističke analize i zaključke. Dakle, šta je apstraktno nije opštepoznato i opšteprihvaćeno, mada tako deluje, a ono što autori sami označe kao takvo lako se može dovesti u pitanje, ma koliko široku definiciju prihvatili. To bi stoga trebalo da utiče na tumačenje i dalju upotrebu rezultata zasnovanih na jednoj definiciji, a u vezi s tim Ana Borgi i saradnici skreću pažnju na to da je moguće da je do razilaženja nalaza između studija došlo zbog metodoloških razlika pri izboru draži¹².

3.3. Takođe treba obratiti pažnju na tipove samih definicija. Apstraktni pojmovi se određuju na dva osnovna načina: negacijom i primerom. Psiholozi još koriste operacionalnu definiciju, preko određenih vrednosti nekih ranije normiranih varijabli, ali i ona proizilazi iz prve dve; slično je i s konflacijom u filozofiji.

Negacija je nedostatna pošto nam ne govori šta nešto *jeste*, nego jedino šta to *nije*. Mada nam je ono naspram čega nešto tako definišemo možda vrlo blisko i poznato, iluzorno bi bilo tvrditi kako je i ono njemu suprotstavljeno takvo. Ovo je posebno bitno kada govorimo o apstraktnim pojmovima, izrazito raznorodnim.

S druge strane, primeri nam doista govore šta nešto *jeste*, ali je takvo određenje vrlo usko. Ukoliko kažemo da je *sreća* apstraktna, ili da su, skupno, emocije apstraktne, može se zaključiti da je i *tuga* apstraktna, ali brzo ćemo doći do primera koji je, po nekima, sličan polaznom, s njim u grupi, a po drugima nije. Time se suočavamo sa subjektivnom prirodnom ocena i „fazi“ granicama kategorija, čega ne bi smelo biti – ili bar ne u velikoj meri – ukoliko je odnos konkretno: apstraktno zaista fundamentalan i zaista opozicija.

Mogle bi se dovesti u pitanje i same grupe, jer pozivanje na leksičke skupine traži njihovo dalje određenje ili definisanje podskupina. Na primer, emocije, iako se često pominju kao tipični apstraktni pojmovi, dostupne su čulima; pritom, ni to šta su osnovne emocije nije tačno utvrđeno u nauci. Uvek će za sve što ljudi pokušaju da definišu biti primera na granici, ali se kad se govori o apstraktnim pojmovima oni vrlo brzo pojavljuju.

---

¹² A.M. Borghi et al., *The Challenge...*, s. 266.

4. Poći ćemo od definicija apstraktnog u lingvistici. Odnos konkretnih i apstraktnih reči u gramatikama se vezuje prvenstveno za imenice. U daljem opisu usredsređićemo se na njih, pošto su one te kod kojih gramatike pominju razlike po ovom osnovu, ali distinkcija konkretno: apstraktno bi se mogla odnositi na čitav pojmovni sistem i njegov izraz u jeziku. Kao relacione reči, glagoli su apstraktniji od imenica, ali i među njima ima onih koji bi se mogli posmatrati kao konkretn(ij) i (*držati*) i onih koji bi se mogli posmatrati kao apstraktn(ij)i (*kontemplirati*). Ova opozicija bi takođe mogla postojati kod prideva (*crven, lep, bučan: neobičan, mio, apstraktan*).

4.1. Prvi problem jeste ukrštanje kriterijuma i njihova poremećena hijerarhija. Prilikom određivanja vrsta reči koriste se tri kriterijuma: morfološki, sintaksički i semantički. Premda bi za vrstu reči, kao morfološku kategoriju, trebalo da onaj semantički bude najmanje bitan, on se daje kao primaran, dok je morfološki sekundaran i prikriiven, a sintaksički se često ni ne navodi¹³. Same imenice pritom, strogo govoreći, nisu niti mogu biti konkretne ili apstraktne, no su takvi samo njihovi denotati, te semantički kriterijum nije inherentan morfološkoj kategorizaciji, niti bi se dao primeniti na lekseme, nego bi o diferencijaciji između konkretnog i apstraktnog trebalo govoriti od jedne alolekse do druge¹⁴.

Kako su imenice određene kao reči koje označavaju bića, predmete i pojave, one se potom dele na značenjske podvrste i tu opet, posebno kad se posmatra situacija na domaćem prostoru, dolazi do ukrštanja kriterijuma. U svojoj monografiji o srpskohrvatskim gramatikama Vesna Lompar¹⁵ je dala i pregled određenja apstraktnih imenica u njima. Između autora postoje razlike, ali većinom su apstraktne imenice date nasuprot onim zajedničkim.

Te dve podvrste su morfološki suprotstavljene po brojivosti – dok su zajedničke brojive, apstraktne su nebrojive. Ipak, ta „karakteristična“ morfologija je tek tendencija nekih njihovih podgrupa, a i to je relativizovano time što su one singularija tantum samo u primarnom/dominantnom značenju. Čak i to skoro odmah pada jer postoje mnoge brojive u svom osnovnom značenju. Posebno bitne među takvim imenicama jesu one koje je Roz Ivanič imenovala kao noseće imenice (*carrier nouns*), poput *ideja, odluka, činjenica*¹⁶. Pritom, ukoliko im je nebrojivost bitno svojstvo, to ove imenice suprotstavlja samo zajedničkim, a pridružuje ih gradivnim i zbirnim, što potom remeti semantički kriterijum.

I po značenju su apstraktne imenice nasuprot zajedničkim, ali i drugim podvrstama imenica. Najčešće se definišu kao nešto nespoznatljivo čulima¹⁷ – ali prvenstveno dodirom ili vidom, što znači da sintagma „dostupnost čulima“ nije precizna. Anatomija i medicina pritom ukazuju na to da čula ima više od

¹³ V. Lompar, *Vrste reči...*, s. 33.

¹⁴ D. Theijssen et al., *On the difficulty...*, s. 63.

¹⁵ V. Lompar, *Vrste reči...*

¹⁶ R. Ivanič, *Nouns in search of a context: A study of nouns with both open- and closed-system characteristics*, "International Review of Applied Linguistics in Language Teaching (IRAL)" 1991, Vol. 29, Issue 2, s. 96.

¹⁷ V. Lompar, *Vrste reči...*, p. 38, 45, 47, 48, 91, 92.

tradicionalnih pet (npr. postoje i čulo ravnoteže ili ono za vreme), a da čulo dodira ne registruje samo pritisak već i bol i toplotu – nešto „apstraktno“.

4.2. Apstraktne se imenice u nekim gramatikama uvode tek nakon konkretnih, a najčešće su imenovane kao *pojave*¹⁸. *Pojava* ponegde ima i kod konkretnih imenica¹⁹, što čini značenje tog termina difuznim, te ga neki autori izbegavaju. Kao konkretne pojave navode se *godina, zvuk, kiša, svetlo*²⁰, koje i jesu spoznatljive čulno. Vesna Lompar i skreće pažnju na to da se u nekim gramatikama razlikuju osećaji među konkretnim i oni među apstraktnim imenicama²¹, pa ni *osećaj* kao termin za tipično apstraktnu grupu ne stoji.

Koliko je teško definisati šta čini apstraktne imenice, te zatim i poštovati tu definiciju, primetno je po tome što već među primerima za pojave²² nalazimo više takvih koji se ne uklapaju u ono što se navodi kao njihova odlika. Osim brojivih reči poput *ideja*, prethodno pomenutih, tu su i čulima dostupne glagolske imenice (*pisanje*), emocije (*sreća*), osećaji (*bol*), vremenski odsecci (*dan*), pojave prirodnog sveta (*hladnoća, crvenilo*). Na listi se među apstraktnima nalaze i *suša* i *zvuk*²³, izravno se suprotstavljajući gramatici koja ih je odredila kao konkretne. Javljaju se i pojave iz prirodnog sveta (*grmljavina*), kao i one nastale apstrahovanjem, poput *plemena* ili *naroda*, istovremeno i opipljive i neopipljive.

Osećaji i emocije čulno su dostupni jer su zasnovani na telesnosti. Za denotat reči tako često proglašavanih apstraktnim, kao što su *bol, toplota* i *hladnoća*, postoje čak i posebni receptori. I vreme je dostupno čulima – čak i ukoliko mislimo samo na onih pet tradicionalnih, smena dana i noći se može registrovati vidom. Svim vremenskim odseccima je pritom izrazito bitno svojstvo jednakost s drugim odseccima istog tipa, te njihova brojivost – obe odlike vezane za konkretne imenice i njihove tipične predstavnike, zajedničke imenice. *Crvenilo* je, kao pojava, jedino putem čula vida i dostupno.

4.2.1. Kao interesantnu grupu treba pomenuti i „izmišljene realije“²⁴: *bog, boginja, đavo* – sve te reči su brojive i označavaju pojmove koji imaju zajedničke osobine s drugim tako imenovanim pojmovima. No, njih i gramatičari i učenici svrstavaju među apstraktne zato što su im denotati neopipljivi i nevidljivi²⁵, ali moglo bi se tvrditi da je boginja Atena, pored toga što je već mocionim sufiksom obeležena kao nešto „od ovoga sveta“, konkretnija od neke *Milice* ili *devojčice* iz gramatičkih primera budući da ima svoju ličnost i istoriju. Pitanje je i bi li neko kriterijum neopipljivosti i nevidljivosti dosledno primenio i na Harija Potera pa ga odredio kao apstraktnog.

---

¹⁸ Ibid., s. 39.

¹⁹ Ibid., s. 51, 66.

²⁰ Ibid., s. 51–52, 66.

²¹ Ibid., s. 66.

²² Ibid., s. 39–40.

²³ Ibid., s. 95.

²⁴ Ana Plotnjikova, predavanje održano 27 marta 2018.

²⁵ Problem s doslednom primenom principa nevidljivosti i neopipljivosti poznat nam je i iz prakse: tako imenice za gasove i gasovite smeše (*vazduh*) često bivaju proglašene apstraktnim.

4.2.2. Apstraktne i glagolske imenice date su kao zasebne grupe u jednoj ili dvema gramatikama²⁶, ali u drugima su one apstraktne nadređene glagolskim, te Vesna Lompar ove druge u svojoj uopštenoj podeli ne navodi²⁷. Ono što je prethodno pomenuto o postojanju razlika konkretno: apstraktno na nivou čitavog sistema sada se ponovo pojavljuje: ukoliko sve glagolske imenice spadaju obavezno u apstraktne, nestaje osetna – bukvalno – distinkcija između *udarca* ili *slikanja*, s jedne strane, i *tihovanja* ili *idealizacije*, s druge. I primeri kao što su *udar*, *udarac* i *udaranje* ukazuju na to da nimalo nije jednostavno utvrditi šta je apstraktno, a šta konkretno, šta je – pod uslovom da se dosledno primenjuju svi kriterijumi i podele izneseni u gramatikama – zajednička, šta glagolska, a šta apstraktna imenica²⁸.

4.3. Jasno je da dati principi nisu čvrsti i da se pozivaju na nauku i čula dok im, zapravo, temelj čine naivna biologija, naivna psihologija i naivna fizika. Taj pristup biće vidan i u izboru draži u psihološkim eksperimentima, čak i s operacionalizovanom definicijom. Postoji i opravdan strah da apriori definicijom teoretičari uspostavljaju nešto kao postojeće²⁹.

4.4. Sve prethodno rečeno je i ozbiljan metodički problem pošto se od učenika ne bi smelo tražiti da uče, a zatim i precizno primenjuju, nešto što je zasnovano na promenljivim, nejasnim kriterijumima, koji čak i u ilustrativnim primerima dozvoljavaju nedoslednosti i preplitanje između gramatika, pa i unutar njih. Gramatička kategorizacija o kojoj govorimo ima smetnje i na gramatičkom, i na kategorizacijskom planu. Kako i Vesna Lompar piše, između konkretnih i apstraktnih pojava, uže gledano, te imenica, šire, granica je „osetljiva“³⁰ i „ponekad nije jasna“³¹.

4.5. Kakvo je stanje u engleskoj gramatici po ovom pitanju, može se videti u gramatici Džejmsa Herforda³². Tamo se imenice prvo dele na vlastite i zajedničke (proper name: common noun), a ove druge su konkretne i apstraktne. Zajedničke dalje mogu biti brojive i nebrojive³³. Takva jasna hijerarhija oslobađa sistem od dosta ranije pomenutih nedoslednosti. Apstraktne imenice Herford određuje putem njihovih karakterističnih grupa: u pitanju su „aktivnosti, emocije, vrline, mane, sile, ideologije, religije, stavovi, vremena, razdaljine i profesije“³⁴, a takođe je Herfordova gramatika jedina gde smo našli konkretne imenice negativno definisane u odnosu na apstraktne³⁵.

²⁶ Težak–Babić i Stanojčić–Popović, prema V. Lompar, *Vrste reči...*, s. 43, 92.

²⁷ Ibid., s. 43.

²⁸ Po Živojinu Stanojčiću i Ljubomiru Popoviću (Ž. Stanojčić, Lj. Popović, *Gramatika srpskog jezika za gimnazije i srednje škole*, Beograd 2008, p. 79) zajedničke su i imenice *žetva*, *kopanje*, *pad*, *setva*, *trčanje*. *Kopanje* i *setva* su zatim, na istoj strani, uvrštene i u glagolske imenice.

²⁹ D.L. Medin, E.B. Lynch, K.O. Solomon, *Are There Kinds of Concepts?*, s. 137.

³⁰ V. Lompar, *Vrste reči...*, s. 66.

³¹ Ibid., s. 94.

³² J.R. Hurford, *Grammar...*

³³ Ibid., s. 31.

³⁴ Ibid., s. 3.

³⁵ Ibid., s. 31.

Uzimajući u obzir pomenute metodičke probleme, te didaktičko usmerenje njegove gramatike, vrlo je interesantno što piše: „iako se često pominju u tradicionalnim gramatikama i u školama, prepoznavanje apstraktnih imenica je relativno nebitno što se tiče gramatike“³⁶. Razlogom za izdvajanje tih imenica smatra to što se one direktno sudaraju s tradicionalnom definicijom imenica samih. Prema njemu je stoga taj termin koristan jedino kao aproksimacija i opis³⁷.

5. To kako filozofija gleda na opoziciju konkretno: apstraktno nema direktnog uticaja na metodiku nastave, te ćemo stavove iz te oblasti prikazati ukratko pošto imaju posrednog uticaja na neke od izbora u drugim naukama. Filozofija, za razliku od drugih, po ovoj distinkciji suprotstavlja entitete ili objekte. Gideon Rozen³⁸ piše da se, osim negacijom ili primerom, u filozofiji apstraktni objekti još određuju konflacijom s nekom drugom razlikom (na primer, partikularno: univerzalno). Objekti se mogu odrediti i apstrahovanjem kao odbacivanjem sporednih odlika u korist opštih. Tako je skoro svaki pojam donekle apstraktan, a granica s konkretnim pojmovima nejasna. Za filozofiju su apstraktni: tenis, belina, pravda, „Hamlet“, klase; a konkretni: teniski meč, bela boja, pravedan čin, primerak knjige „Hamlet“, elektromagnetna polja. No, može se primetiti da se tu prepliću neki od kriterijuma za definisanje apstraktnosti ukoliko se ona odredi kao ne-vremenost, ne-prostornost i ne-uzročnost. Gideon Rozen³⁹ postavlja izazov: treba naći nesemantičku verziju kriterijuma za apstraktnost koja bi „direktno, metafizičkim terminima“ specifikovala šta je zajedničko apstraktnim objektima.

6. U psihologiji su apstraktni pojmovi ili reči uglavnom međusobno zamenljivi termini, mada su naučnici svesni da između njih nema potpunog preklapanja⁴⁰. I u ovoj oblasti se definicije zasnivaju, opet, na negaciji ili primeru, slično prethodnim dvema oblastima, ali postoji i operacionalna definicija. Ona podrazumeva korišćenje draži s vrednostima konkretnosti iznad (ili ispod) neke arbitrarne granice u različitim skalarnim normama. Ipak, i do tih su normi istraživači došli tako što su ispitanicima davali da ocene draži po nekoj ranijoj definiciji. Draži su, pritom, tokom normiranja davane izolovano, što ne odgovara njihovom prirodnom kontekstu.

Sledi da se dobijene ocene moraju koristiti imajući stalno u vidu da li se tokom normiranja tražilo: a. samo da se na skali odredi konkretnost: apstraktnost neke draži (po sopstvenom shvatanju ispitanikâ), ili b. da se konkretnost odredi kao nešto „dostupno vidu i dodiru“, ili c. kao nešto „dostupno čulima“, ili d. „dostupno iskustvu“, itd. Ocena bi, takođe, zavisila od početnih ilustrativnih primera, ukoliko su bili dati.

U vezi s tim, važno je pomenuti veliko istraživanje Marka Brizbarta, Ejmi Bet Voriner i Viktora Kupermana⁴¹. Oni su želeli da njihove nove norme budu korak

---

³⁶ Ibid., s. 3.

³⁷ Ibid., s. 4.

³⁸ G. Rosen, *Abstract Objects*.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ A.M. Borghi et al., *The Challenge...*, p. 264; D.L. Medin, E.B. Lynch, K.O. Solomon, *Are There Kinds of Concepts?*, s. 122.

⁴¹ M. Brysbaert, A.B. Warriner, V. Kuperman, *Concreteness ratings...*

napred u odnosu na razne prethodne, gde su uočili da se traži da se konkretnost proceni po vidljivosti i opipljivosti, nauštrb drugih čulnih opažaja. Zato su u svojoj studiji naglašavali kako bi ocene trebalo zasnovati na dostupnosti svim čulima. Ipak, njihovi ispitanici su se sami, protivno uputstvima, usredsredili na haptičke i vizuelne opažaje, dok je konkretnost čak bila u negativnoj korelaciji s auditornom snagom.

7. Dakle, bez obzira na to kako lingvisti, filozofi i psiholozi određuju konkretno i apstraktno, to, moguće, ništa ne znači laicima. Suočavamo se i s uzročno-posledičnom kružnošću pošto su laici svoju definiciju naučili putem prethodnog školovanja i, verovatno, ponavljanja da je konkretno ono što je opipljivo i vidljivo. Budući da prilikom normiranja laici procenjuju pojmove, izgleda da se ispituje ne šta konkretno ili apstraktno *jeste*, kako god to naučnici definisali, već šta stoji iza toga kako prosečan govornik *shvata* reč *konkretno(st)*. Iz toga sledi pitanje šta neka reč znači – ono što stručnjaci definišu, ili ono što govornici misle? Moguće je da svi kasniji eksperimenti koji koriste draži iz ovako stvorenih normi zapravo zavise od nečega s čime ne računaju.

8. Svi prethodno pomenuti nedostaci susiču se u psihološkim eksperimentima, budući da oni moraju biti precizni, a i ispitivači i ispitanici biraju i ocenjuju draži na osnovu svog ranije stečenog životnog iskustva, koje im je pružilo nedosledna određenja, potkrepljena primerima u međusobnom sudaru. Čak i u istraživanjima iz uticajnih centara, jedna reč-draž u jednom eksperimentu služi kao konkretna, da bi u sledećem bila apstraktna; koriste se polisemične i/ili homonimične reči, što takođe utiče na ispitaničko (a i ispitivačko) shvatanje njihove konkretnosti/apstraktnosti; ista reč između različitih normi ima različite normativne vrednosti, što dodatno usložnjava bilo kakvo postavljanje granica.

Iako je ponešto od navedenog prisutno i u njihovom radu, Dafne Tajsens i saradnici skreću pažnju na to i da je i replikabilnost eksperimenata upitna. Ukoliko je kodiranje podataka ručno, anotatori se teško slažu; ukoliko je automatsko, „replika-bilnost je garantovana, ali je validnost upitna“⁴². Ta grupa autora zaključuje da se rezultati u vezi s konkretnošću mogu tumačiti samo ako se znaju anotaciona šema i tip podataka u određenom istraživanju, te zaključuju i da na anotaciju najviše utiču početno određenje i ljudski faktor⁴³, s čime se slažemo. Često su, ipak, zaključci uzeti zdravo za gotovo temelj za dalje studije jer su se definicije konkretnog i apstraktnog uvrežile u tradiciji i uticajnim psihološkim teorijama.

9. Ipak, nejasnost granica uslovlila je da se u kognitivistici razvije nekoliko pogleda na odnos konkretnosti i apstraktnosti. On može biti okarakterisan kao dihotomija, kontinuum, trihotomija, policentričan sistem, a može se – makar onaj tradicionalni – i potpuno napustiti.

U svom najnovijem radu Lorens Barsalu, Leo Ditrio i Kristof Šipers⁴⁴ (2018) čak sumnjaju da su termini *konkretno* i *apstraktno* doista korisni. Stoga predlažu da se u budućnosti proučavaju različite grupe pojmova koji se tradicionalno smatraju apstraktnim. To se nastavlja na Barsalouov raniji predlog da se pre detaljno

⁴² D. Theijssen et al., *On the difficulty...*, s. 61.

⁴³ Ibid., s. 75–76.

⁴⁴ L.W. Barsalou, L. Dutriaux, C. Scheepers, *Moving Beyond the Distinction...*

proučava nekoliko apstraktnih pojmova nego da se površno analiziraju svi skupno⁴⁵, te na slične stavove nekih drugih autora o raznorodnosti apstraktnih pojmova i nedostatnosti jedne objedinjujuće teorije za sve njih⁴⁶.

10. Pojmovi iza termina *apstraktno* važni su za naše razumevanje sveta i nas samih, te za sporazumevanje, pa studije posvećene njima cvetaju. No, iako se neki rezultati ponavljaju, i kod dece i kod odraslih vidno je kako je za tumačenje nalaza potreban kontekst. Poput samih pojmova, istraživanja su raznovrsna i neujednačena, pa se – posebno ako se posmatraju nekritički – nalazi teško uopštavaju.

Odnos konkretnih i apstraktnih pojmova je izrazito složen, te među naučnicima nema jednog opšteprihvaćenog stava u vezi s njim. Verujemo da bi pre daljih istraživanja trebalo, s jedne strane, naći opštu radnu definiciju apstraktnih reči/ pojmova kako bi se rezultati mogli tumačiti bez ograda. Trebalo bi, s druge strane, izdvojiti podgrupe unutar tih pojmova, koje bi potom bile zasebno izučavane, jer bi to smanjilo konfundiranje nalaza.

Odnos konkretnih i apstraktnih pojmova nije tradicionalna binarna opozicija, nego je pre to čak višedimenzionalna mreža, u kojoj pojmovi čine manje grupe većinom svojih odlika, mada mogu biti u vezi i s drugim grupama po drugim osobinama. Moguće je i da bi trebalo u potpunosti odbaciti stare definicije, s obzirom na to da one verovatno ne odgovaraju osnovnim kategorijama, nego su u pitanju ad hoc grupe. Smatramo da su od prikazanih stavova najopravdaniji oni koji dolaze iz laboratorije Lorensa Barsalua što se psihologije tiče, a da bi u srpsku gramatiku – posebno onu namenjenu učenicima u osnovnoj školi – bilo najbolje uvesti sistemski stabilan pristup poput onog koji je u svojoj gramatici za studente izneo Džeјms Herford.

Literatura

- Barsalou L.W., *On Staying Grounded and Avoiding Quixotic Dead Ends*, "Psychonomic Bulletin & Review" 2016, Vol. 23, Issue 4, s. 1122–1142.
- Barsalou L.W., Dutriaux L., Scheepers C., *Moving Beyond the Distinction Between Concrete and Abstract Concepts*, "Philosophical Transactions of The Royal Society B Biological Sciences" 2018, Vol. 373, Issue 1752, 2017.0144, s. 1–11.
- Borghi A.M., Binkofski F., Castelfranchi C., Cimatti F., Scorolli C., Tummolini L., *The Challenge of Abstract Concepts*, "Psychological Bulletin" 2017, Vol. 143, 3, s. 263–292.
- Brysbaert M., Warriner A.B., Kuperman V., *Concreteness ratings for 40 thousand generally known English word lemmas*, "Behavior Research Methods" 2014, Vol. 46, Issue 3, s. 904–911.
- Caramelli N., Setti A., Maurizzi D.D., *Concrete and Abstract Concepts in School Age Children*, "Psychology of Language and Communication" 2004, Vol. 8, No. 2, s. 19–34.
- Hoffman P., *The meaning of 'life' and other abstract words: Insights from neuropsychology*, "Journal of Neuropsychology" 2016, No. 10, s. 317–343.

---

⁴⁵ L.W. Barsalou, *On Staying Grounded...*, s. 1136.

⁴⁶ N. Caramelli, A. Setti, D.D. Maurizzi, *Concrete and Abstract Concepts in School Age Children*, "Psychology of Language and Communication" 2004, Vol. 8, No. 2, s. 21; D. Pecher, *Curb Your Embodiment*, s. 2.

- Hurford J.R., *Grammar: A Student's Guide*, Cambridge 1994.
- Ivanič R., *Nouns in search of a context: A study of nouns with both open- and closed-system characteristics*, "International Review of Applied Linguistics in Language Teaching (IRAL)" 1991, Vol. 29, Issue 2, s. 93–114.
- Lompar V., *Vrste reči i gramatička praksa (od Vuka do danas)*, Beograd 2016.
- Medin D.L., Lynch E.B., Solomon K.O., *Are There Kinds of Concepts?*, "Annual Review of Psychology" 2000, No. 51, s. 121–147.
- Pecher D., *Curb Your Embodiment*, [in:] *Abstract Concepts: Structure, Processing and Modeling*, eds. M. Bolognesi, G. Steen, "Topics in Cognitive Science" 2017, s. 1–17.
- Rosen G., *Abstract Objects*, [in:] *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, first published 2001, plato.stanford.edu/entries/abstract-objects [access: 11.04.2018].
- Stanojčić Ž., Popović Lj., *Gramatika srpskog jezika za gimnazije i srednje škole*, Beograd 2008.
- Theijssen D., Halteren H. van, Boves L., Oostdij N., *On the difficulty of making concreteness concrete*, "Computational Linguistics in the Netherlands Journal" 2011, No. 1, s. 61–77.

Je li kategorija apstraktnih reči i pojmova u kognitivnim naukama didaktički opravdana?

Apstrakt

Iako se apstraktne imenice kao gramatička kategorija u srpskim osnovnim školama uvode već na početku starijih razreda, njihov status u sistemu nije stabilan kao što se na prvi pogled čini. Razmatrajući kriterijume koji se za određivanje apstraktnih reči i pojmova koriste u osnovnim kognitivističkim naukama – dakle, u lingvistici, filozofiji i psihologiji – dolazi se do zaključka da su ti kriterijumi nedostatni, te da odnos konkretno: apstraktno nije, kao što se često smatra, binaran. To dalje vodi ka preporukama za budući metodički rad s apstraktnim rečima u nastavi gramatike.

Ključne reči: apstraktne imenice i pojmovi, metodika nastave gramatike, lingvistika, filozofija, psihologija

Is the Category of Abstract Words and Concepts in Cognitive Sciences Didactically Justified?

Abstract

Although abstract nouns are introduced as a grammatical category in Serbian elementary schools at the beginning of the 5th grade, their status within the system is not as stable as it would appear at first. After analyzing the criteria for defining abstract words and concepts used in basic cognitive sciences – in linguistics, philosophy, and psychology – a conclusion emerges that these criteria are inadequate, and that the concrete: abstract relation it is not, as is often considered, binary. This further leads to recommendations for future approaches regarding abstract words and grammar teaching.

Key words: abstract nouns and concepts, grammar teaching, linguistics, philosophy, psychology

Je li kategorija apstraktnih reči i pojmova u kognitivnim naukama didaktički opravdana? [71]

Ana Petrović Dakić – asistent na Učiteljskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, bavi se time kako ljudi misle kroz jezik i kako taj tip mišljenja razvijaju, bilo da se to vidi kroz psiholingvistik, kognitivnu lingvistiku, sintaksu, tvorbu reči, metodiku ili neku drugu oblast lingvistike. Za rad je inspiriše želja da pomogne drugima, te je iz tog razloga zainteresovana za stvaranje raznovrsnih resursa.

ana.petrovic@uf.bg.ac.rs

Ana Petrović Dakić – an assistant at the Teacher Education Faculty, University of Belgrade, is interested in how people think through language and how this type of thinking develops, whether it can be seen through psycholinguistics, cognitive linguistics, syntax, word formation, methodology, or some other field of linguistics. She is inspired by the desire to help others, and for this reason she is drawn to creating various resources.